

9. Matyushina Y. I. (2010). Formirovanie professionalnogo imidzha u budushhego perevodchika: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.08. [*Formation of a professional image in the future of a translator* (Extended abstract of PhD diss)]. Kaliningrad, 22. [in Russian].
10. Oleksenko V. P. (2015). Formuvannya profesiinoho imidzhu suchasnoho vchytelia [*Formation of professional image of a modern teacher*]. Retrieved from <http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/742> [in Ukrainian].
11. Prus N. O. (2017). Formuvannya profesiinoho imidzhu maibutnoho vykladacha inozemnykh mov : avtor. dys. ... kand. ped. nauk : spetsialnosti – 13.00.04 [*Formation of professional image of the future teacher of foreign languages* (Extended abstract of PhD diss)]. Dnipro, 21. [in Ukrainian].
12. Khomulenko T. B. (2005). Teoretychni ta praktychni aspekty doslidzhennia imidzhu: Monohrafiia [*Theoretical and practical aspects of image research. Monograph*]. Kharkiv, 272. [in Ukrainian].
13. Chebykin O. Ya., Kovaleva O. O. (2009). Psykholohichni osoblyvosti formuvannya osnov profesiinoho imidzhu : monohrafiia [*Psychological features of the formation of the foundations of professional image. Monograph*]. Odessa, 223. [in Ukrainian].

Отримано редакцією 11.12.2020 р.

УДК: 37:001.891

DOI: 10.31376/2410-0897-2020-2-43-165-176

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ЗМІСТУ ШКІЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Гоголь Наталія Валеріївна,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторант відділу історії та філософії освіти

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

e-mail: natashagogol75@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0780-6237

Зазначено, що обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі передбачає застосування найбільш відповідних для вирішення завдань дослідження методологічних підходів у комплексі. У кореляції з предметом дослідження визначено й доведено доцільність застосування таких методологічних підходів: системно-хронологічного, цивілізаційного, історіографічного, історико-генетичного, парадигмального, аксіологічного, особистісно-діяльнісного, антропологічного, акмеологічного, синергетичного, культурологічного, компетентнісного, порівняльного, ретроспективного, територіального, герменевтичного, феноменологічного та інших. Доведено, що ізольоване застосування окремих із вищевказаних підходів продемонструвало неспроможність створити комплексне уявлення про минуле. Підкреслено, що використання означених методологічних підходів уможливило тенеу продуктивних теоретико-методичних надбань учених щодо означеної проблеми, сприяє їх ефективному використанню для розвитку сучасної теорії й практики навчання літератури на культурологічних засадах у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: історико-педагогічне дослідження, засоби історико-педагогічного дослідження, методологічні підходи, культурологічні основи змісту шкільної літературної освіти, викладання літератури на культурологічних засадах.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування мовно-літературної галузі освіти на засадах особистісно орієнтованого навчання, культурологічної спрямованості змісту шкільної літературної освіти, що регламентовано у низці державних документів (Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Концепції «Нова українська школа», Державному стандарті базової середньої освіти, Концепції літературної освіти, чинних програмах і підручниках з української і зарубіжної літератури), актуальності набувають історико-педагогічні розвідки, спрямовані на конструктивно-критичне осмислення культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти у закладах загальної середньої освіти в історико-педагогічному вимірі.

Невід’ємним складником процесу вивчення історії розвитку шкільної літературної освіти є наукове осмислення її минулого, що можливе за умови розроблення методологічних основ дослідження цього історико-педагогічного явища. Без конструктивно-критичного осмислення досвіду розбудови та реформування змісту загальної середньої освіти, що був набутий вітчизняною педагогічною наукою та школою, неможливе цілісне, системне вивчення

генези шкільної літературної освіти, збереження і примноження її здобутків, проєктування майбутнього. Здійснення історико-педагогічного пошуку відбувається з урахуванням предмета й завдань наукового дослідження, спрямованих на визначення оптимально необхідних методологічних підходів, серед розмаїття яких дослідник історії педагогіки добирає найбільш ефективні, здатні забезпечити результативність наукової роботи, глибше зрозуміти закономірності розвитку дидактичних процесів, усвідомити їхню обумовленість суспільними, соціокультурними та іншими чинниками, виявити зв'язки, оцінити сучасний стан і напрями подальшої еволюції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українськими і зарубіжними вченими (Л. Березівська, М. Богуславський, Н. Гузій, Н. Гупан, Г. Корнетов, З. Равкін, О. Сухомлинська та інші) розглянуто провідні наукові підходи щодо актуалізації сучасної методології в науково-педагогічних дослідженнях. Концептуальне уявлення про системну цілісність педагогіки, положення щодо її фундаментальних основ у різні часи репрезентували І. Блаубер, В. Загв'язинський, І. Зязюн, В. Краєвський, С. Сисоєва, М. Скаткін та інші вчені, які актуалізували необхідність філософсько-методологічного аналізу педагогічного знання, норм і методів науково-педагогічної діяльності для розвитку педагогіки як науки.

Обґрунтування методологічних підходів і засобів педагогічного та історико-педагогічного дослідження здійснено у наукових розвідках О. Адаменко, Б. Бім-Бада, М. Богуславського, Н. Гупана, О. Джурина, М. Євтуха, І. Зязюна, Г. Корнетова та інших. Учені сформулювали загальні методологічні вимоги до історико-педагогічних досліджень, розробили критерії оцінювання стану педагогічної науки в певний період її розвитку.

Мета статті: на основі осмислення ідей учених щодо застосування методологічних підходів в історико-педагогічному дослідженні визначити та представити доцільні методологічні підходи до обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).

Виклад основного матеріалу. Важливим кроком у висвітленні теоретико-методологічних основ нашого дослідження стало визначення комплексу методологічних підходів, застосування яких уможливить обґрунтування в історико-педагогічному аспекті культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти. Відповідно до предмета і завдань дослідження методологічний підхід ми розуміємо як гносеологічну цінність, що включає дослідницькі установки стосовно об'єктів історико-педагогічної дійсності, а також методологічні засоби вивчення цих об'єктів.

Варто наголосити, що на сучасному українському науково-педагогічному полі декларуються різноманітні наукові методологічні підходи, дотримання вимог яких вважається обов'язковою умовою під час здійснення історико-педагогічного дослідження. На думку професора педагогіки Н. Гузій, методологічний підхід зумовлює розуміння логіки та етапів розвитку педагогічного процесу, регламентує добір та інтерпретацію фактологічного матеріалу, закладає аксіологічні параметри оцінювання досліджуваних історико-педагогічних явищ [12].

Специфіка предмета нашого дослідження зумовила необхідність звернення до підходів, які стали методологічними орієнтирами у процесі обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.), а саме: системно-хронологічного, цивілізаційного, історіографічного, історико-генетичного, парадигмального, аксіологічного, особистісно-діяльнісного, антропологічного, акмеологічного, синергетичного, культурологічного, компетентнісного, порівняльного, ретроспективного, територіального, герменевтичного, феноменологічного та інших. Означені методологічні підходи дозволили нам виявити характер наступності шкільної літературної освіти, окреслити хронологічні межі досліджуваного феномену, з'ясувати особливості розвитку шкільної літературної освіти на культурологічних засадах, зробити обґрунтовані об'єктивні висновки й узагальнення щодо історико-педагогічної та науково-методичної спадщини вчених.

Необхідним видається зупинитися на *системному підході*, оскільки в основі нашого

дослідження – гуманітарна система, що розвивається. За визначенням С. Гончаренка, системний підхід застосовують для розроблення складних комплексних довгострокових програм з розв’язання найважливіших освітньо-виховних проблем, оскільки вибір у процесі прийняття рішень треба робити в умовах невизначеності [10, с. 305].

Можливості реалізації системного підходу стосовно педагогічних досліджень представлено у роботах П. Анохіна, І. Блауберга, В. Садовського, Е. Юдіна та інших філософів. Розробленням системного підходу до аналізу педагогічних явищ займалися С. Архангельський, В. Беліков, В. Беспалько, Б. Гершунський, Т. Ільїна, Ф. Корольов, Ю. Конаржевський, Н. Кузьміна та інші вчені, які розглядали системний підхід як одну із форм загальнонаукового методологічного знання, пов’язаного із дослідженням об’єктів як систем. Так, І. Блауберг розуміє системний підхід як методологічну орієнтацію дослідження, що ґрунтується на розгляді об’єктів вивчення у вигляді систем, тобто сукупності взаємопов’язаних між собою елементів, що виступають як одне ціле [2]. На думку Е. Юдіна, системний підхід виступає методологічним орієнтиром дослідження, своєрідним кутком, «з якого розглядається об’єкт вивчення (спосіб визначення об’єкта), як поняття або принцип, який керує загальною стратегією дослідження» [27, с. 48].

В історико-педагогічному дослідженні системний підхід реалізується через сукупність принципів історичної науки, чітке дотримання і поєднання яких забезпечуватиме науковість і достовірність у вивченні історико-педагогічних процесів. Системний підхід у дослідженні уможливує розгляд процесу розвитку шкільної літературної освіти як неперервного процесу змін у шкільній системі освіти, її складників, що є взаємопов’язаними компонентами (структура, зміст освіти, організація навчально-виховного процесу, управління освітою, методи навчання тощо) в єдності із суспільними та педагогічними змінами. Системний підхід дозволяє бачити предмет нашого дослідження як цілісність, вивчати об’єкт із різних сторін та з урахуванням різних аспектів, у нашому випадку – у системі шкільної літературної освіти в Україні відповідно до хронологічних меж дослідження. Водночас хронологічний підхід, який українські вчені (Л. Березівська, Н. Коляда та інші) розглядають як дотичний до системного, допомагає простежити зміни в різні історичні періоди та розробити періодизацію розвитку шкільної літературної освіти на культурологічних засадах (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). У нашому дослідженні ці два підходи ми акумулюємо в один – системно-хронологічний.

Системно-хронологічний підхід дає можливість простежити генезу шкільної літературної освіти на культурологічних засадах крізь призму соціального, культурного, наукового контекстів у певний період часу. Використання системно-хронологічного підходу в історико-педагогічному дослідженні дозволяє нам розглядати навчання літератури як процес і результат складного розвитку системи науково-методичного знання. Таким чином, застосування системно-хронологічного підходу дає можливість системно дослідити генезу шкільної літературної освіти на культурологічних засадах, простежити динаміку структурних компонентів досліджуваного феномену на різних історичних етапах його розвитку, розкрити в історичній ретроспективі прогресивні й регресивні фактори, які впливали на обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному дискурсі відповідно до окреслених хронологічних меж.

Одним із основних в історико-педагогічному дослідженні є *цивілізаційний підхід*. На думку вчених (М. Богуславський, Г. Корнетов та ін.), система освіти є складником цивілізаційного забезпечення, а отже, цивілізаційний підхід як методологічний виявляє тенденції соціокультурного розвитку та обумовлює природу розвитку педагогічних явищ менталітетом, геополітичними та соціально-політичними особливостями розвитку державності.

Розвиток шкільної літературної освіти в Україні залежить від розвитку всієї системи освіти у державі, а значить, і від соціально-економічної та політичної ситуації, що складалась у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Характерною рисою вітчизняної версії цивілізаційного підходу є його перехідний характер. Це означає, що цивілізаційний підхід формувався в українській історичній науці в часи її переходу від радянського до

пострадянського етапу. Так, подолавши радянську систему освіти, що була спрямована на імплементацію вимог тоталітаризму, причому наука й освіта розвивались в умовах централізованого планування, країна наприкінці ХХ ст. вступила в новий етап соціальних і культурних перетворень, які визначили першочерговою проблемою необхідність радикальної зміни системи освіти і виховання. У суспільстві зростає попит на різнобічно розвинену, творчу, ерудовану, винахідливу особистість, яка здатна мислити відповідно до вимог часу і має ті якості, які з'являються лише в результаті тривалого цілеспрямованого розвитку.

У нашому дослідженні цивілізаційний підхід сприяє обґрунтуванню культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти у процесі розвитку в Україні останньої як нелінійного процесу в складі самобутніх цивілізацій (української, російської, радянської), проте як формаційний (узагальнювальний) підхід дає змогу розглядати розвиток шкільної літературної освіти як лінійний процес її перетворень у складі послідовно змінюваних соціально-економічних формацій, епох (національної та радянської) [1, с. 7]. Отже, у нашому історико-педагогічному дослідженні цивілізаційний підхід посідає ключову позицію, оскільки розвиток шкільної літературної освіти на засадах культурологічного підходу є логічним наслідком створеної історичної ситуації, і в цьому виражається значення його як соціокультурного елементу розвитку людської цивілізації.

Одним із основних методологічних принципів обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти є *історіографічний підхід*, який допомагає визначити стан розробленості проблеми в історико-педагогічній науці. Основні атрибути історизму як методологічного підходу полягають у тому, що під час дослідження різних явищ ураховується аспект минулого стосовно об'єкта, відбувається вивчення та аналіз сьогодення об'єкта, а також здійснюється прогнозування на майбутнє. Історіографія конкретної проблеми, як фундамент науково-педагогічних праць, дає можливість окреслити мету, завдання, наукову новизну дослідження. Українським ученим Н. Гупаном було визначено сутність історіографічного підходу як загальнотеоретичного підґрунтя для історико-педагогічних досліджень [11].

У процесі дослідження науковий інтерес становлять причини виникнення історико-педагогічного явища, збіг обставин, що привів до розвитку відповідного явища, виявлення соціальних, політичних, культурних процесів, безпосередньо пов'язаних із феноменом, що досліджується. Пильна увага під час застосування цього підходу акцентується на аналізуванні історико-педагогічних праць, навчально-методичної, дидактичної та педагогічної літератури, назви і тематика яких пов'язані з проблемою нашого дослідження.

Історизм і наукова об'єктивність, відповідно до яких усі явища, поняття й категорії розглядаються крізь призму їх походження, генези, дозволяють рівноцінно розглянути розвиток шкільної літературної освіти на засадах культурологічного підходу в радянській та пострадянській періоди, обґрунтувати культурологічні основи змісту шкільної літературної освіти в рамках окреслених хронологічних меж дослідження. Тож історичний пошук дає можливість переконатися, що в науковій літературі представлено певні напрацювання, пов'язані з дослідженням окремих аспектів розвитку шкільної літературної освіти в історичній ретроспективі. Проведений нами історіографічний огляд сприяв визначенню причиново-наслідкових закономірностей та перспектив розвитку об'єкта дослідження – шкільної літературної освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст. на культурологічних засадах.

У сучасній науці теоретичні положення щодо впровадження в практику цілісних моделей освіти актуалізуються в аспекті *парадигмального підходу*. Актуальним для нашого дослідження є визначення поняття «парадигма», запропоноване академіком О. Сухомлинською, яка трактує його так: «...одне з ключових понять сучасної філософії науки й означає сукупність переконань, цінностей і технічних засобів, прийнятих науковим співтовариством, певна наукова традиція. Парадигмальний же підхід в історії педагогіки – це генеза теоретичних положень, що дає змогу науковцям та практикам виявити, сформулювати й описати цілісні моделі освіти, тобто внутрішню логіку розвитку досліджуваного предмета як системи бінарних опозицій (авторитарне виховання – педоцентричне виховання,

соціальноорієнтований процес – особистісно-орієнтований процес тощо)» [23, с. 24].

На думку української вченої Л. Мільто, парадигма в педагогіці може діагностувати наявний стан педагогічної науки і практики, визначати перспективи їхнього розвитку, а також забезпечувати рефлексивний аналіз із метою реконструкції історико-педагогічного досвіду. Отже, парадигмальний підхід дозволяє розкрити загальні та конкретно-історичні форми існування освіти, розглянути їх генезис; актуалізувати трансформації успіхів та невдач, проаналізувати логіку розвитку; окреслити умови, тенденції та напрями; визначити закономірності та альтернативи розвитку [19, с. 89–90].

Застосування парадигмального підходу в дослідженні передбачає вивчення «діалогів», дискусій учених, учителів-словесників тощо з означеного питання, робить історико-педагогічне знання більш об'єктивним, передбачає сприйняття педагогічного феномену навчання літератури на культурологічних засадах як простору педагогічних проблем. У нашому дослідженні використання парадигмального підходу дало можливість в основу періодизації розвитку шкільної літературної освіти на культурологічних засадах (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) покласти не лише соціокультурні доміанти, а науково-педагогічні чинники, дослідити генезу культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в обраний нами історичний період (радянський і пострадянський) як зміну наукових парадигм.

У процесі теоретико-методологічного обґрунтування історико-педагогічних проблем важливе значення має *аксіологічний підхід*. Аналізуючи аксіологічний науковий підхід, учені доходять висновку, що він дозволяє досліджувати проблеми, що стосуються сутності цінностей, визначення їх ролі у житті та діяльності особистості, об'єктивних і суб'єктивних компонентів структури цінностей [9]. У свою чергу, цінності створюють необхідні умови для реалізації особистісної активності, пізнання механізму виникнення та розвитку потреб, допомагають зрозуміти культуру та визначити рівень освіченості суспільства в цілому і людини зокрема [6]. Отже, аксіологічний підхід не тільки проголошує людину як найвищу цінність суспільства і самоціль суспільного розвитку, але і дозволяє вивчати явища (у тому числі і педагогічні) з точки зору закладених у них можливостей задоволення потреб людини [7].

На думку Л. Новаківської, аксіологічний підхід відіграє важливе значення в осмисленні соціокультурної цінності словесності й літератури як найважливішого прояву духовного життя людини, завдяки якому особистість усвідомлює свою належність до суспільства, нації, історії, культури. Очевидно, що на сучасному етапі питання про ціннісні орієнтири словесності стає знову природним, правомірним і актуальним [21, с. 81–82].

У контексті дослідження аксіологічний підхід трактується як своєрідна філософсько-педагогічна стратегія, яка ґрунтується на ідеї пріоритету загальнолюдських цінностей і самоцінності кожної особистості та визначає перспективи подальшого вдосконалення системи освіти й оптимального використання педагогічних ресурсів відповідно до вимог сучасного суспільства [21]. Використання аксіологічного підходу в історико-педагогічному дослідженні сприяє виявленню ціннісно-сміслових орієнтирів у історико-педагогічному досвіді, дозволяє визначити методологічну основу для вироблення критеріїв оцінювання з подальшою екстраполяцією на сучасні проблеми освіти.

Відповідно до особистісно-діяльнісного методолого-теоретичного підходу культура розглядається як специфічний спосіб людської діяльності, де ключовим поняттям є категорія «діяльність». Вирішення проблеми співвідношення культури і діяльності полягає в осягненні особистістю культури і передбачає засвоєння нею способів практичної діяльності й навпаки. *Особистісно-діяльнісний підхід* розглядає культуру як процес творчої самореалізації особистості. У культурі формуються і проявляються сутнісні сили суспільства й окремих особистостей. Особистісно-діяльнісний підхід у педагогіці вимагає визнання особистості як продукту суспільно-історичного розвитку, носія культури, права на повагу, що передбачає у вихованні опертя на природний процес саморозвитку здібностей, творчого потенціалу, самовизначення, створення для цього відповідних умов [17]. В історико-педагогічних

дослідженнях особистісно-діяльнісний підхід забезпечує можливість вивчати діяльність персоналії як активного творця, праці, спілкування, власного розвитку, еволюції системи цінностей, досліджувати педагогічну культуру через суб'єктивний світ окремого вчителя, ціннісний простір якого становить образ світу як образ педагогічної реальності [4, с. 20–21].

У роботі акцентовано на науково-біографічних дослідженнях з метою здійснення порівняльного аналізу структури педагогічної діяльності, простеження ідей і результатів роботи видатних персоналії минулого і сучасного, виявлення тенденцій розвитку педагогічної культури в її особистісно-творчому вимірі. Цей підхід сприяє введенню в науковий обіг нового осмислення історичних фактів і додаткового матеріалу щодо персоналії видатних педагогів, методистів, учителів-словесників, науково-методична спадщина яких створює передумови для реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури у закладах загальної середньої освіти.

Антропологічний підхід, що пов'язаний із розвитком системних знань про людину, пошуком нових освітніх стратегій і технологій, спрямованих на розвиток особистості, зверненням до людини як до суб'єкта педагогічної реальності, дозволяє простежити, як у різних соціокультурних, історичних умовах осмислювалися й розв'язувалися завдання розвитку духовних властивостей і якостей людини як індивіда, особистості, індивідуальності (С. Бобришов) [3].

Антропологічний підхід як педагогічну категорію ми розуміємо таким чином: це системно інтегрована методологія гуманістичної педагогіки й саморозвитку особистості, основу якої становить діалектична єдність освіти як природовідповідного соціально-педагогічного феномену й особистості, що навчається і має можливості для здійснення самореалізації та впливу на всі складники педагогічного процесу. Антропологічний підхід у контексті дослідження проблеми культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти дозволяє нам з'ясувати значення професійної та науково-методичної діяльності педагогів-практиків, педагогів-учених у розвитку ідеї реалізації культурологічного підходу до навчання літератури, окреслити механізми спадкоємності індивідуального стилю їхньої професійної діяльності.

Важливого значення для обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі набуває *акмеологічний підхід*, спрямований на вивчення особистості як цілісного феномену (індивід, особистість, індивідуальність), орієнтацію людини на саморозвиток і самовдосконалення. Акмеологічний підхід у педагогічній освіті виступає базисною методологічною основою, що забезпечує прогностичність, постійний рух за висхідною траєкторією розвитку педагога, розуміння його ролі у сучасному світі відповідно до культурно-духовних, суспільно-економічних і технологічних трансформацій. У нашому історико-педагогічному дослідженні акмеологічний підхід допомагає дослідити розвиток педагогічної майстерності вчителя-словесника щодо реалізації ідей культурологічного підходу до навчання літератури у закладах загальної середньої освіти відповідно до окреслених хронологічних меж.

В останні роки у науковому просторі поширюється методологія синергетики, яка, за визначенням зарубіжних дослідників О. Князевої та С. Курдюмова, є орієнтованою на виявлення загальних ознак еволюції і самоорганізації складних систем, що стають джерелом нового погляду на світ, нового – еволюційного і холістичного – бачення світу [15]. На переконання українського вченого О. Вознюка, *синергетичний підхід* у педагогіці передбачає аналіз педагогічних явищ з позиції вихідних положень методології синергетики, процес якого спрямований на досягнення певної пізнавальної мети. Водночас як метод дослідження, синергетичний підхід включає вихідні теоретичні положення синергетики та відображає характер (можливість, доцільність, обмеженість, специфіку тощо) їх використання в педагогічній сфері [8, с. 51]. Отже, застосування синергетичного підходу в педагогіці постає важливою умовою концептуалізації методу аналізу розвитку педагогічної думки.

На думку О. Сухомлинської, існує правомірність застосування синергетичного підходу як міждисциплінарного напряму досліджень, що дозволяє залучити різні концепції, підходи до

аналізу освітньо-виховної спрямованості педагогічних процесів [24]. Загалом, синергетичний підхід дає можливість урахувати теоретичні здобутки і прогресивний педагогічний вітчизняний та зарубіжний досвід, нові чинники, дослідні дані на етапі зростання науково-педагогічного знання; взаємно узгоджувати системи поглядів науковців різних галузей науки на освітні феномени, а його використання – забезпечити інноваційний підхід до навчання та виховання, що передбачає актуалізацію принципів активності, діалогічності, самостійності, ініціативи та творчості [8, с. 79].

Застосування синергетичного підходу в дослідженні дає можливість зіставити та показати еволюцію і динаміку реформування шкільної літературної освіти на культурологічних засадах як інтегрованого, складного, суперечливого і хвилеподібного процесу, що здійснюється під впливом багатьох чинників і проявляється в різних соціальних умовах для установа діалогічності, виявлення самотності тих чи інших змін.

Одним із основних у сучасній історії освіти є *культурологічний підхід* – історично детермінована за своєю суттю методологічна категорія, що дозволяє розглядати педагогічні явища та педагогічну діяльність як сукупність культурних компонентів на широкому культурному фоні соціуму з урахуванням локальної культурної ситуації [14, с. 7; 28, с. 721]. Педагогічні факти і явища під час застосування такого підходу розкриваються з урахуванням реальних культурних процесів у минулому, сьогодні та майбутньому. У педагогічній науці культурологічний підхід виконує теоретико-методологічну функцію і є методологією, яка лежить в основі гуманістичної педагогіки. Він орієнтує на вивчення особистості у певних історико-культурних умовах життя, зокрема й освіти.

Як методологічна основа педагогіки, культурологічний підхід передбачає погляд на педагогічні явища і процеси як феномени культури. Культурологічний підхід надзвичайно важливий при розробленні гуманістичних засад педагогіки, оскільки основоположна ідея людиноцентризму передбачає своїм об'єктом цінність людини як особистості, будується на визнанні її прав на вільний розвиток і виявлення своїх здібностей.

Як методологічний напрям дослідження, культурологічний підхід дозволяє розглядати педагогічні явища як сукупність культурних компонентів на широкому соціокультурному тлі соціуму і з урахуванням локальної культурної ситуації. Педагогічні факти і явища на основі такого підходу розкриваються з урахуванням реальних соціокультурних процесів, що протікали в минулому, відбуваються зараз і будуть відбуватись у майбутньому [5, с. 94].

На основі аналізу праць учених ми доходимо висновку, що культурологічний підхід інтегрує дослідницький потенціал, накопичений низкою наук, які вивчають культуру (філософією культури, теорією культури, мистецтвознавством, психологією культури, соціологією культури, історією культури тощо); забезпечує панорамний багатовимірний погляд і полісистемне пояснення сутності культурних проблем, цінностей та компонентів сучасної освіти; реалізує прагнення до аналізу предмета дослідження як культурного феномену [25].

Дослідження педагогічних процесів у сфері шкільної літературної освіти неможливе без залучення ідей культурологічного підходу, методологія якого пов'язана з принципом культуровідповідності, тобто тісного зв'язку освіти й культури: педагогіка як частина культури вбачає своє головне завдання в прилученні дитини до культурної спадщини соціуму й у залученні її до культурного середовища, а головна ідея освіти з позицій культуруотворювальної функції полягає у виконанні місії виховання людини культури, а через неї – у збереженні, відродженні й подальшому розвитку самої культури (В. Гриньова [20, с. 81–126]).

Одним із основних принципів сучасної літературної освіти є «діалог культур», діалог літератур. Через сприйняття літератури учень засвоює параметри своєї культурної ідентичності і – разом з усвідомленням органічної єдності рідної літератури із загальним світовим процесом – розуміння своєї етнокультурної особливості. Учні крізь явища, художні образи рідної культури пізнають світ літературних творів інших народів, порівнюючи його з реаліями духовного життя свого народу. Культурологічний підхід передбачає вивчення

конкретних творів у єдиному силовому полі культури, спираючись на взаємопов'язаність творів мистецтва. Отже, діалог культур у системі шкільної літературної освіти здійснюється за допомогою зіставлення елементів різних культур у процесі вивчення літератури.

Важливість культурологічного підходу для дослідження культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти зумовлюється специфікою досліджуваного феномену як соціокультурного явища, культурного процесу, суб'єкти якого є споживачами і носіями культури, манера мислити та діяльність яких несе на собі відбиток культури досліджуваної епохи [21, с. 78].

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбувається поступове утвердження *компетентнісного підходу* в освіті, що характеризується актуалізацією проблеми стандартизації її змісту та об'єктивного визначення освіти, спрямованістю на гармонійний розвиток учнів, гуманітаризацію та фундаменталізацію змісту освіти, його міжпредметної інтеграції, доступності навчання, посиленням діяльнісного і творчого складників [22].

Варто наголосити, що наприкінці ХХ ст. в Україні було здійснено спробу визначити компетентнісний підхід як такий, що орієнтує освіту на досягнення певного освітнього результату. Нині компетентнісний підхід є загально визнаним концептуальним вектором модернізаційного розвитку освіти в Україні, що регламентовано у низці вітчизняних і зарубіжних документів. Так, Міжнародною організацією Рада Європи окреслене поняття характеризується як «загальна здатність, що базується на знаннях, досвіді, цінностях, яку індивід набув у процесі навчання» [18, с. 135]. У Концепції нової української школи (2016) компетентність розглядається як «динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність» [16]. У Державному стандарті базової середньої освіти (2020) представлено компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі та базові знання, якими мають оволодіти учні, а також окреслено вміння та ставлення ключової культурної компетентності [13].

Отже, одним із основних завдань сучасної української школи й мовно-літературної освіти є реалізація особистісно та компетентісно орієнтованої моделі навчання, яка забезпечується шляхом формування ключових і предметних компетентностей, необхідних сучасній людині для успішної життєдіяльності. У свою чергу, ключові компетентності визначаються як суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь і ставлень, які можна застосовувати в широкій сфері діяльності людини.

Застосування компетентнісного підходу під час обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі дозволило нам визначити передумови зародження ідей компетентісно орієнтованого літературного навчання, що виявлялися у структуруванні змісту літературної освіти та конкретизації навчальних умінь учнів; співвіднести розвиток загальнонавчальних і читацьких умінь учнів із процесом формування ключових і предметної компетентностей, що визначають специфіку шкільної літературної освіти на початку ХХІ ст.

Використання *порівняльного підходу* в науковому історико-педагогічному дослідженні сприяло здійсненню періодизації розвитку шкільної літературної освіти на культурологічних засадах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст., розкриттю особливостей організації цього явища на кожному з виокремлених етапів для більш повного уявлення картини його розвитку; забезпечило поглиблений аналіз сутності понять «культурологічні основи змісту шкільної літературної освіти», «культурологічний підхід до навчання літератури», сприяло розкриттю їх внутрішньої структури.

Важливе місце у нашому дослідженні належить *ретроспективному* підходу, який дає змогу побачити стан явища у минулому і простежити його перетворення у процесі історичного розвитку, визначити його зв'язки, взаємодії і впливи. Застосування *історико-генетичного* підходу спрямовує на врахування у дослідженні всієї сукупності об'єктивних (соціокультурних) і суб'єктивних (особистісних) факторів, дозволяє здійснити просторово-часовий аналіз досліджуваного феномену і сформулювати адекватне уявлення про розвиток

шкільної літературної освіти на культурологічних засадах, а також дає можливість обґрунтувати культурологічні основи шкільної літературної освіти в історико-педагогічному вимірі відповідно до окреслених хронологічних меж дослідження.

Із метою історичного відтворення генези вітчизняної шкільної літературної освіти на культурологічних засадах ми застосували *територіальний підхід* як засіб звуження масштабів історико-педагогічного пошуку та з метою глибшого проникнення у суть соціально-політичної, культурно-освітньої й історико-педагогічної дійсності. Це вдалося здійснити завдяки науково-діалектичному абстрагуванню від безмежної кількості фактів, явищ, процесів та історико-педагогічного матеріалу й зосередженню дослідницької уваги на такому державно-республіканському суб'єкті, як УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка), та після 1991 року – державі Україна.

Урахування принципів та методології *герменевтичного підходу* в процесі нашого дослідження уможливило аналіз праць педагогів та методистів 50-х років ХХ – початку ХХІ ст. на основі широкого кола суміжних теорій на основі діалогічного характеру процесів розуміння культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти, що виражається у різних формах: діалогу, дискусії, диспуту, полеміки тощо. Застосування *феноменологічного підходу* спрямовує нас на обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти в науковому доробку українських учених як продукту їхньої індивідуальної свідомості й водночас як результату практичного досвіду та суспільної свідомості. Тому в контексті феноменологічного підходу виявлено різні аспекти становлення та розвитку шкільної літературної освіти на культурологічних засадах.

У дослідженні використано й інші методологічні підходи, а саме: формаційний (історико-матеріалістичний), історико-генетичний, ретроспективний, модернізаційний, соціально-культурний, системно-функціональний, структурний, наукознавчий, герменевтичний тощо. Проте застосування окремих вищевказаних підходів ізольовано демонструє неспроможність створити комплексне уявлення про минуле, що зумовило необхідність визначення чітких критеріїв визначення науковості кожного підходу.

Висновки. Отже, представлені методологічні підходи до визначення та обґрунтування культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти постають методологічною базою для історико-педагогічного дослідження, створюють основу для аналізу генези шкільної літературної освіти на культурологічних засадах. Використання означених методологічних підходів уможливило генезу педагогічних і методичних ідей учених щодо обраної проблеми в історико-педагогічному вимірі, сприяє ефективному використанню продуктивних теоретико-методичних надбань учених-методистів для ефективного розвитку сучасної теорії й практики навчання літератури на засадах культурологічного підходу в закладах загальної середньої освіти. **Перспективу подальших досліджень** убачаємо в обґрунтуванні джерелознавчої бази дослідження культурологічних основ змісту шкільної літературної освіти визначеного історико-педагогічного виміру (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.).

Список використаної літератури

1. Березівська Л. Д. Організаційно-педагогічні засади реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2009. 47 с.
2. Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход. Москва: Эдиториал УРСП, 1997. 448 с.
3. Бобрышов С. В. Система методологических подходов к изучению историко-педагогического процесса. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова: основной выпуск*. 2006. № 2. С. 41–46.
4. Винничук Р. В. Аксіологічні аспекти діяльності вчителя в соціокультурному середовищі. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*: зб. наук. пр. Херсон. нац. техн. ун-ту. Херсон, 2014. Вип. 2 (11). С. 18–21.
5. Винничук Р. Аксіологічний та культурологічний підходи як аспекти методології сучасної підготовки фахівців у вищій школі. *Молодий вчений*. № 2.2. (54.2), лютий, 2018. С. 93–96.
6. Винничук Р. В. Освітньо-виховні ідеї як основа виховання загальнолюдських цінностей. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Пед. науки*. 2015. Вип. 124. С. 318–321.
7. Вітвицька С. С. Аксіологічний підхід до виховання особистості майбутнього вчителя. *Креативна педагогіка: наук.-метод. журн. Вінниця*, 2015. Вип. 10. С. 63–67.

8. Вознюк О. В. Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід: монографія / за ред. проф. П. Ю. Сауха. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 184 с.
9. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования. *Педагогика*. 2003. № 10. С. 3–7.
10. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
11. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки. Київ: А.П.Н., 2002. 224 с.
12. Гузій Н. В. Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2004. 243 с.
13. Державний стандарт базової середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 року документ № 898, чинний. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reforma-nova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah>
14. История педагогики и образования / под ред. З. И. Васильевой. Москва, 2013. 432 с.
15. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры. Санкт-Петербург: Алтейя, 2002. 414 с.
16. Концепція «Нова українська школа»: затв. Рішенням колегії МОН України від 27.10.2016 року. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%zoserednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
17. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посіб. / В. І. Лозова, В. Г. Троцько. Харків: ОВЦ, 2002. 400 с.
18. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): монографія. Київ: Богданова А. М., 2009. 404 с.
19. Мільто Л. О. Розвиток ідей педагогічної майстерності в теорії і практиці освіти Росії (середина ХVІІІ – кінець ХХ століття): дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2019. 833 с.
20. Наукові підходи до педагогічних досліджень: колект. монографія / за заг. ред. В. І. Лозової. Харків: Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 348 с.
21. Новаківська Л. В. Теорія і практика викладання словесності у вітчизняних навчальних закладах (ХІХ – початок ХХ століття): дис. ... д-ра пед. наук. Київ, 2018. 796 с.
22. Про зміст загальної середньої освіти: наук.-аналіт. доп. / за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: НАПН України, 2015. 118 с.
23. Сухомлинська О. В. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми. *Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем*. Київ: А.П.Н., 2003. С. 26–35.
24. Сухомлинська О. В. Рефлексії про генезу духовності в контексті виховання на шляху до синтезу парадигм. *Історико-педагогічний альманах*. Вип.1. Київ, 2005. С. 5–20.
25. Теоретичні засади культурологічного підходу у підготовці педагога до виховної діяльності: монографія / С. В. Машкіна, Т. П. Усатенко, Л. О. Хомич, Т. О. Шахрай. ІПООД НАПН України, 2016. 168 с.
26. Ткачова Н. О. Аксиологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі: монографія. Луганськ: ЛНПУ ім. Тараса Шевченка; Харків: Вид-во «Каравела», 2006. 300 с.
27. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки. Москва: Наука, 1978. 391 с.
28. Magsumov Timur. Main Approaches to the Study of Historical and Educational Process. *Bylye Gody*. 2014. No 34 (4). P. 720–726.

CULTUROLOGICAL BASES OF THE OF SCHOOL LITERARY EDUCATION CONTENT: METHODOLOGICAL APPROACHES RESEARCH

Hohol' Nataliia

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Doctoral Student at the Department
of History and Philosophy of Education

Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

Introduction. *The discourse on the culturological bases of the school literary education content in the historical and pedagogical context, in accordance with chronological limit of the study (late XX–early XXI century), assumes using the complex of methodological approaches, that most adequately match the issues of the historical and pedagogical study and allow to interpret this extensive phenomenon in the whole.*

Purpose is *to identify and present appropriate methodological approaches to justify the culturological bases of the school literary education content in the historical and pedagogical context (late XX–early XXI century).*

Methods. *During the study, we used the following research methods: analytical - to carry out a comparative analysis of the psychological and pedagogical, methodological works, state educational documents, curricula and school textbooks, studying the scientific and pedagogical*

experience in order to identify the main methodological approaches to solving this issue in a science and practice; systematization - to formulate the study conclusions.

Results. *The discourse on the culturological bases of the school literary education content in the historical and pedagogical context assumes using the most appropriate methodological approaches for the solving the issues of the study in a complex. Focusing on the subject of the study, the expediency of using the following methodological approaches is determined and proved: system-chronological, civilizational, historiographical, historical-genetic, paradigmatic, axiological, personal-activity, anthropological, acmeological, synergetic, culturological, competence, comparative, retrospective, territorial, hermeneutic, phenomenological, etc.*

Originality. *The author emphasizes that studying the culturological bases of school literary education having analyzed efficient methodological approaches is carried out on the basis of systematic analysis of normative documents, educational and methodical literature, and numerous sources in which information on genesis of school literary education from the standpoint of the culturological approach is presented.*

Conclusion. *The use of these methodological approaches makes it possible to study the genesis of key theoretical and methodological achievements of researchers on this issue, contributes to their effective use for the development of modern theory and practice of teaching literature on the culturological basis.*

Key words: *historical and pedagogical research, historical and pedagogical research means, methodological approaches, culturological bases of the school literary education content, teaching literature on the culturological basis.*

References

1. Berezivska L. D. (2009) Orhanizatsiino-pedahohichni zasady reformuvannya shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti [Organizational and pedagogical principles of school education reform in Ukraine in the twentieth century]: avtoref. ... d-ra ped. nauk. Kyiv. 871 s. [in Ukrainian].
2. Blauberger I. V. (1997) Problema tselostnosti i sistemnyi pokhod [The problem of integrity and system approach]. Moskva: Editorial URSS. 448 s. [in Russian].
3. Bobryshov S. V. (2006) Sistema metodologicheskikh podkhodov k izucheniiu istoriko-pedagogicheskogo protsessa [The system of methodological approaches to the study of the historical and pedagogical process]. Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. A. Nekrasova: osnovnoi vypusk. № 2. S. 41–46 [in Russian].
4. Vynnychuk R. V. (2014) Aksiolohichni aspekty diialnosti vchytelia v sotsiokulturnomu seredovyschi [Axiological aspects of teacher activities in the socio-cultural environment]. Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii: zb. nauk. prats Khersonskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu. Kherson. Vyp. 2 (11). S. 18–21 [in Ukrainian].
5. Vynnychuk R. (2018) Aksiolohichni ta kulturolohichni pidkhody yak aspekty metodolohii suchasnoi pidhotovky fakhivtsiv u vyshchii shkoli [Axiological and culturological approaches as methodological aspects of modern education in higher institutions]. Molodyi vchenyi. № 2.2. (54.2), liutyi. S. 93–96 [in Ukrainian].
6. Vynnychuk R. V. (2015) Osvitnio-vyhovni idei yak osnova vykhovannia zahalniudskykh tsinnostey [Educational ideas as a basis for the teaching of universal values]. Visnyk Chernihivskoho Natsionalnogo Pedahohichnogo Universytetu. Seriya : Pedahohichni nauky. Vyp. 124. S. 318–321 [in Ukrainian].
7. Vitvytska S. S. (2012) Akmeolohichni pidkhid do pedahohichnoi pidhotovky mahistriv osvity [Acmeological approach to pedagogical training of Masters of education] Kreatyvna pedahohika. Nauk.-metod. zhurnal. Vinnytsia, 2015. Vyp. 10. S. 63–67 [in Ukrainian].
8. Vozniuk O. V. (2009) Rozvytok vitchyznianoï pedahohichnoi dumky: synerhetychnyi pidkhid [The development of Ukrainian pedagogical thoughts: a synergetic approach]: monohrafiia /za red. prof. P.Iu. Saukha. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 184 s.
9. Gershunskii B. S. (2003) Kontseptciia samorealizatsii lichnosti v sisteme obosnovaniia tselestei i tceleï obrazovaniia [The concept of personality self-realization in the system of substantiating the values and goals of education]. Pedagogika. № 10. S. 3–7 [in Russian].
10. Honcharenko S. (1997) Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid. 373 s. [in Ukrainian].
11. Hupan N. M. (2002) Ukrainka istoriografii istorii pedahohiky [Ukrainian historiography of the history of pedagogy]. Kyiv : A.P.N. 224 s. [in Ukrainian].
12. Huzii N. V. (2004) Pedahohichnyi profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty: monohrafiia [Pedagogical professionalism: historical-methodological and theoretical aspects]. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova. 243 s. [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State Standard of Basic and Complete General Secondary Education] : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 roku dokument № 898, chynnyi. URL:

<https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti-reforma-nova-ukrayinska-shkola-prodovzhitsya-u-5-9-klasah> [in Ukrainian].

14. Istoriiia pedagogiki i obrazovaniia (2013) [History of pedagogy and education] / pod red. Z. I. Vasilevoi. Moskva. 432 s.

15. Kniazeva E. N., Kurdiunov S. P. (2002) Osnovaniia sinergetiki. Rezhimy s obostreniem, samoorganizatsiia, tempomiry. [Synergetics foundations. Regimes with aggravation, self-organization, tempomirs]. Sankt-Peterburg: Alteia. 414 s.

16. Kontseptsiia «Nova ukrainska shkola» (2016) [The concept «New Ukrainian School»] : zatv. Rishenniam kolehii MON Ukrainy vid 27.10.2016 roku. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

17. Lozova V. I. (2002) Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia [Theoretical basis of education]: navch. posib. / V. I. Lozova, V. H. Trotsko. Kharkiv: OVTs. 400 s. [in Ukrainian].

18. Lokshyna O. I. (2009) Zmist shkilnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu: teoriia i praktyka (druga polovyna XX – pochatok XXI st.) [The school education content in the European Union: theory and practice (late XX–early XXI century)]: monohrafiia. Kyiv : Bahdanova A. M., 2009. 404 s. [in Ukrainian].

19. Milto L. O. (2019) Rozvytok idei pedahohichnoi maisternosti v teorii i praktytsi osvity Rosii (seredyna KhVIII – kinets KhKh stolittia) [The development of the pedagogical proficiency ideas in the theory and practice of education in Russia (mid XVIII–late XX centuries)]: dys. ... d-ra. ped. nauk. Kyiv, 2019. 833 s. [in Ukrainian].

20. Naukovi pidkhody do pedahohichnykh doslidzhen (2012) [Scientific approaches to pedagogical research]: kolekt. monohrafiia / za zah. red. V. I. Lozovoi. Kharkiv: Vyd-vo Virovets A. P. «Apostrof». 348 s. [in Ukrainian].

21. Novakivska L. V. (2018) Teoriia i praktyka vykladannia slovesnosti u vitchyznianskykh navchalnykh zakladakh (KhIKh – pochatok KhKh stolittia) [The theory and practice of teaching Literature in Ukrainian educational institutions (XIX – early XX century)]: dys. ... d-ra ped. nauk. Kyiv, 2018. 796 s. [in Ukrainian].

22. Pro zmist zahalnoi serednoi osvity (2015) [On the content of general secondary education: scientific and analytical report]: naukovo-analitychna dopovid / za zah. red. V. H. Kremenii. Kyiv : NAPN Ukrainy. 118 s. [in Ukrainian].

23. Sukhomlynska O. V. (2003) Istoriiia pedahohiky yak nauka i yak navchalnyi predmet: aktualni problem [The history of Pedagogy as a science and a subject: current issues]. Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem. Kyiv: A.P.N. S. 26–35 [in Ukrainian].

24. Sukhomlynska O.V. (2016) Refleksii pro henezu dukhovnosti v konteksti vykhovannia na shliakhu do syntezy paradyhm [Reflections on the genesis of spirituality in the context of education on the way to the paradigms synthesis]. Istoryko-pedahohichni almanakh. Vyp.1. Kyiv, 2005. S. 5–20.

25. Teoretychni zasady kulturolohichnoho pidkhodu u pidhotovtsi pedahoha do vykhovnoi diialnosti (2016) [Theoretical principles of culturological approach in the teachers training for educational activities]. monohrafiia / C.V. Mashkina, T.P. Usatenko, L.O. Khomych, T.O. Shakhrai. IPOOD NAPN Ukrainy. 168 s. [in Ukrainian].

26. Tkachova N. O. (2006) Aksiolohichni pidkhid do orhanizatsii pedahohichnoho protsesu v zahalnoosvitnomu navchalnomu zakladi [Axiological approach to organizing the pedagogical process in a secondary school]: monohrafiia. Luhansk : LNPU imeni Tarasa Shevchenka; Kharkiv : Vyd-vo «Karavela», 2006. 300 s. [in Ukrainian].

27. Iudin E. G. (1978) Sistemnyi podkhod i printcip deiatelnosti [System approach and principle of activities. Methodological issues of the modern science]. Metodologicheskie problemy sovremennoi nauki. Moskva: Nauka. 391 s. [in Russian].

28. Magsumov Timur. (2014) Main Approaches to the Study of Historical and Educational Process . Bylye Gody. No. 34(4). P. 720–726.

Отримано редакцією 15.12.2020 р.